

اسلام شناسی

— دروسهای دانشگاه مشهد —

سرشناسه: شریعتی، علی، ۱۳۱۲-۱۳۵۶. | عنوان و پدیدآور: اسلام‌شناسی: درس‌های دانشگاه مشهد /
علی شریعتی. | مشخصات نشر: مشهد: سپیده‌باوران، ۱۳۹۴. | مشخصات ظاهری: ۷۸۴ ص: مصور. |
فروست: مجموعه آثار علی شریعتی: ۳۰. | شابک: 7 - 09 - 7746 - 600 - 978 | وضعیت فهرست‌نویسی:
فیپا. | یادداشت: کتاب حاضر در سال‌های مختلف توسط ناشران مختلف منتشر شده است. | یادداشت:
کتابنامه. | یادداشت: نمایه. | موضوع: اسلام -- بررسی و شناخت. | موضوع: اسلام‌شناسی. | رده‌بندی
کنگره: ۱۳۹۴ ۵۲ الف ۴ ش / ۱۱ BP | رده‌بندی دیویی: ۲۹۷ | شماره کتاب‌شناسی ملی: ۳۹۷۴۳۸۰

www.ketab.ir

به نام خدا

اسلام شناسی

درس های دانشگاه مشهد

علی شریعتی

ویرایش: پرویز خرسند، سیدخلیل حسینی، محمدکاظم کاظمی

نظارت بر ممتون عربی: محمد قدسی

صفحه آرایی: محمدکاظم کاظمی

طرح جلد: رضا بلبلجان، استودیو دد

نوبت چاپ: چهارم، تابستان ۱۴۰۱

شمارگان: ۸۸۰ نسخه

چاپ: البرز

صحافی: پارسیان

شابک: ۷ - ۰۹ - ۷۷۴۶ - ۶۰۰ - ۹۷۸

تلفن مرکز پخش: ۰۵۱ - ۳۲۲۳۸۶۱۳ - ۳۲۲۲۲۰۴

دیگر مراکز پخش: گسترش: ۰۲۱ - ۷۷۳۵۱۰۱۶

ققنوس: ۰۲۱ - ۶۶۴۶۰۰۹۹

چشمه: ۰۲۱ - ۷۷۷۸۸۵۰۲

پیشگامان

فهرست تفصیلی

گفتگویی با خواننده، ۲۳

مقدمه، ۳۱

تاریخ اسلام به چه کار می‌آید؟، ۳۱ ۱. اسلام واسطه‌العصر تاریخ عمومی انسان ناقل تمدن‌های باستانی به تمدن جدید است، ۳۱ ۲. مطالعه اسلام برای تحقق نظریه وحدت و پیوستگی تاریخ، ۳۱ ۳. مطالعه اسلام برای بررسی نظریه‌هایی که در فلسفه تاریخ ابراز شده است، ۳۲ ۴. تاریخ و تمدن اسلام آزمایشگاهی برای جامعه‌شناسی تاریخی، ۳۲ ۵. یافتن رابطه دین و تمدن در اسلام که خود پایه گذار تمدنی بزرگ است، ۳۲ ۶. تشخیص سهمی که ما به عنوان مسلمان و ایرانی در تکوین مدنیت اسلام داشته‌ایم، ۳۶ ۷. پی بردن به استعداد خویش به عنوان شرقی و ایرانی در بنیان تمدن و...، ۳۷ ۸. شناخت اسلام به عنوان سرگذشت جامعه‌ها و اندیشه‌ها و کشاکش‌های تاریخی بسیار...، ۳۸ ۹. شناخت اسلام به عنوان یکی از نیرومندترین محرک‌هایی که در جهان امروز وجود دارد، ۳۸ ۱۰. شناخت اسلام، مقدمه‌ای واجب برای شناخت تاریخ ایران، ۳۸ ۱۱. و نیز شناخت جامعه کنونی ما که همچنان یک جامعه مذهبی است و اسلام روح زنده آن، ۳۹

کتاب اول. اسلام چیست؟، ۴۱

جریانات تاریخی دو گونه‌اند، ۴۳ برخی معلول حوادث سیاسی یا اقتصادی‌اند، ۴۳ برخی معلول عوامل فکری و مذهبی‌اند، ۴۳ در جریانات نوع دوم باید به شناخت مکتب فکری و

مسائل مختلف آن فکر و مذهب پرداخت، ۴۳ در جامعه‌های تاریخی شناخت مذهب به عنوان کلید فهم تاریخ ضروری است، ۴۵ برای شناخت تاریخ ایران بعد از اسلام باید اسلام را که عامل محرک این دوره است، شناخت، ۴۵

پایه‌های اساسی اسلام اولیه، ۴۷

۱. ایجاد رابطه مستقیم میان خدا و انسان، ۴۷ طبقات اجتماعی و طبقات اعتقادی، ۴۷ اریستوکراسی یک اصل اعتقادی است که طبقه‌ای را پدید آورده است، ۴۸ روحانیت نیز یک طبقه اعتقادی است، ۴۹ اعتقاد به میانجیگری میان خدا و خلق، ۴۹ تبدیل «حرکت» به «نظام»، ۵۰ نزدیکی الله با انسان در اسلام راستین، ۵۱ پیدایش جمود و نظام راکد اعتقادی در اسلام، ۵۳ روحانیت در اسلام، ضرورت و رسمیت، ۵۳ ۲. برابری عمومی، ۵۴ برابری اسلامی دارای یک زیربنای فلسفی و علمی است، نه تنها اخلاقی، ۵۵ برابری حقوقی و برابری حقیقی - اختلاف میان برابری و برادری، ۵۵ فلسفه خلقت انسان مبنای حقیقی و علمی برابری و برادری عمومی، ۵۶ نتایج اجتماعی و اخلاقی فلسفه خلقت در اسلام، ۵۶ ۳. شورا در حکومت، ۶۲ اصل شورا در اسلام و قرآن، ۶۲ بیعت، اجماع، ۶۳ ۴. سعادت و شقاوت معلول اراده انسان است و بس، ۶۳ ارزش شفاعت‌ها و قربت‌ها در سرنوشت افراد، ۶۴ خویشاوندی حونی و خویشاوندی فکری، ۶۵ پسر نوح، پدر ابراهیم، ۶۵ سرنوشت هر کسی دستاورد خود است، ۶۵ ۵. عقل و علم، ۶۵ خواندن، قلم، تعلیم، علم در نخستین پیام وحی، ۶۵ سوگند جدا به قلم و مرکب و نوشته، ۶۶ حقارت قلم در جامعه‌های کهن، ۶۶ ارزش علم در اسلام، ۶۶ عقل در اسلام و در مکتب‌های مذهبی و عرفانی دیگر، ۶۷ عقل به عنوان تنها نیروی فهم حقایق دینی و علمی و ملاک ارزش فرد، ۶۷ تعقل و تقلید، ۶۸ ۶. سازش میان دین و تمدن، ۶۹ مفهوم ضد دنیایی دین در گذشته، ۶۹ اسلام و زندگی مادی، ۶۹ مسئولیت اجتماعی مسلمانان، ۷۰ تصویر مؤمن در اسلام، ۷۰ ۷. انسان دارای سنتی است تغییرناپذیر، ۷۱ انسان به معنی فرد و به معنی جامعه، ۷۱ سنت چیست؟، ۷۱ سنت تغییرناپذیر است، ۷۲ سنت و ناس، ۷۲ فرق سنن و عادات، ۷۳ سنن اجتماعی، ۷۳ جامعه‌شناسی تشخیص سنن اجتماع، ۷۳ جبری بودن سنت و آزاد بودن انسان، ۷۵ امر بین الامرین، ۷۶ سر پیروزی پیغمبران، ۷۶ پیغمبران و مصلحان بشری، ۷۶ قهرمان کیست؟، ۷۸ پیغمبران منشأ کشفی اند نه خلقی، ۷۸ سه پایه دیالکتیک و اشتباهی که در به کار گرفتن آن می‌کنند، ۷۹ موتور تاریخ در قرآن و در مکتب‌های دیگر فلسفی و اجتماعی، ۸۰ اراده انسانی، ۸۱ جبر و تفویض، ۸۲ ۸. توجه دادن انسان به نظام طبیعت و اسرار آن، ۸۳ دو متد فکری، ۸۳ متد ارسطویی: کلیات و مجردات ذهنی و منطقی، ۸۳ متد قرآنی: توجه به جزئیات و واقعیات عینی و حسی و تجربی، ۸۵ کلمه «آیه» به معنی «نمودهای طبیعی» و «واقع‌های اجتماعی»، ۸۶ عامل

فهرست تفصیلی ■ ۷

انحطاط هزارسالهٔ قرون وسطی، ۸۶ فرق بین خادم و مصلح، ۸۷ عامل جهش و پیشرفت خارق العادهٔ قرون جدید، ۸۷ عواقب یونانی‌زدگی بینش اسلامی، ۸۷ ارزش علوم در ادیان دیگر و در اسلام، ۸۷ ۹۰. **اعتراف به غرایز و هوس‌های انسانی**، ۸۹ عصیان آندره ژید، ۸۹ مبارزهٔ اسلام با رهبانیت و زهدپرستی و اعراض از دنیا، ۹۰ جایز شمردن جنگ، انتقام، تعدد زوجات، ستایش از طبیعت، زیبایی، لذت، ثروت و کار، ۹۰ ۱۰۰. **اعتراف به حقوق ملل و مذاهب بیگانه**، ۹۱ کوشش قرآن در ائتلاف با ادیان یهودی و مسیحی برای تشکیل یک جبههٔ ابراهیمی، ۹۱ احترام به اقلیت‌های مذهبی، ۹۱ آزادی مذاهب دیگر در جامعهٔ اسلامی، ۹۱ یهود در اجتماع مسلمانان، ۹۲ احتجاجات فریق و مذاهب دیگر با رهبران اسلام، ۹۴ **اعتراف به ناموس تکامل**، ۹۵ داروین‌سبم یک مکتب مذهبی است نه ضد مذهب، ۹۵ تکامل حتی در دانش پیغمبر، ۹۶ ۱۲. **دین برای مصلحت انسان است نه اسارت و خواری او**، ۹۷ ۱۳. **آزادی بحث و ابراز نظر**، ۹۹ دین در تمام اصطلاحاتش به معنی «راه» است، ۹۷ اختناق فکری و اعتقادی، ۹۹ تلقی اسلام از دین به عنوان یک وسیله و مقدمه، ۹۷ آزادی علمی و فقهی در اسلام، ۹۹ در ادیان دیگر، دین خود هدف است، ۹۸ اجتهاد یا آزادی تحقیق علمی، ۱۰۰ نظام‌ها و سرنوشت اندیشه و علم در اسلام، ۱۰۱ تکامل و خاتمیت، ۱۰۳ راه نجات از این فساد عالمگیر چیست؟، ۱۰۳ عقل مذهبی ادامه‌دهندهٔ وحی و مسئول آینده، ۱۰۴ **توحید**، ۱۰۵ **توحید در اسلام** زیربنای همهٔ عقاید است، نه عقیده‌ای در کنار دیگر عقاید، ۱۰۵ درجهٔ معنی دادن به کلمات، ۱۰۵ اختلاف درجهٔ معنی توحید در اسلام و دیگر مذاهب توحیدی، ۱۰۹ **توحید چیست؟** ۱۱۰ بحران فکری من، ۱۱۰ نوشته‌ای از سال ۱۳۳۴، ۱۱۲ تشابه پریشان‌فکری من با بدبینی سارتر و فلسفهٔ پوچی کامو، ۱۱۲ سخن ژان ایزوله در «مدینهٔ طاهره»، ۱۱۶ ضعف دستگاه اخلاقی و اعتقادی‌ای که ساختهٔ انسان باشد، ۱۱۶ انسان امروز و علم‌پرستی و رواج عینیت به جای ذهنیت، ۱۱۷ گرایش نوین به سوی خدا، ۱۱۸ موج نو مذهبی در جهان امروز، ۱۱۸ **توحید در مقایسه با ثنویت**، تثلیث و چندخدایی، ۱۲۱ **جهل، ترس و نفع: سه عامل زایندهٔ همهٔ مفساد بشری**، ۱۲۳ **جهل در برابر حکمت**، نه علم، ۱۲۵ **حکمت چیست؟**، ۱۲۵ سقراط و قرآن، ۱۲۸ جهان‌بینی فلسفی قرآن، ۱۳۰ ترس و نفع در برابر هجوم توحید، ۱۳۱ **توحید عامل جلوگیری از الیناسیون انسان**، ۱۳۳ شعار **توحید محور اصلی نهضت اسلامی**، ۱۳۸ **توحید**، یک فکر آزادیبخش: «تفلحوا»، ۱۳۸ ورود اسلام به ایران، پیش از عرب، ۱۴۰ **شعار توحید**، ۱۴۲ شرایط فنی یک شعار، ۱۴۲ شرک و عوامل آن، ۱۴۴ ادعای خدایی فرعون و نمود چگونه بوده است؟، ۱۴۵ **توحید خارج از چهارچوبهٔ فلسفی و علمی‌اش**، ۱۴۵ ترس از قاضی و ترس از حاکم، ۱۴۶ دخالت خدا در امور و ارادهٔ انسان، ۱۴۶ مشیت الهی، ۱۴۷ نبوغ محمد و وحی و روح انقلابی، ۱۴۹ اسلام، راه سومی میان ایدالیسم و کنسرواتیسم

اختلاف میان مهاجران و انصار، زبردستی محمد در پیشگیری از نقشه عبدالله ابی، ۲۸۲
 ماجرای افک، ۲۸۵ اختلاف میان سران اصحاب، مشورت با علی و اسامه، ۲۸۷ تبرئه
 عایشه، ۲۸۹

سال هفتم، ۲۸۹

پرداختن به مرزهای شمال، سریه محمد بن مسلمه، ۲۸۹ اسارت ثمامه بن اثال رئیس
 یمامه، آزادی وی، ۲۹۰ سریه عکاشه بن محصن، قتل دسته‌جمعی گروه محمد بن مسلمه،
 ابوعبیده در تعقیب غطفان، ۲۹۰ سریه زید بن حارثه در ساحل، ۲۹۰ غارت کاروان نقره و
 اسارت ابوالعاص داماد پیغمبر، ۲۹۰ غارت کاروان دحیه کلبی به دست دزدان و توسل به
 پیغمبر، ۲۹۱ قتل و غارت جذامی‌ها به دست زید بن حارثه، علی مأمور استرداد اموال از
 زید، ۲۹۱ سریه عبدالرحمان بن عوف بر سر بنی کلب در شمال، ۲۹۱ سریه علی بر سر بنی
 سعد، ۲۹۱ سریه زید بن حارثه برای تنبیه بنی فزاره، شکست ملکه شکست‌ناپذیر، ۲۹۱
 سریه زید بن حارثه برای تنبیه بنی فزاره، ۲۹۱ سریه زید در مینا، خیانت وحشیانه اعراب
 بنی عرینه، ۲۹۱ دستور پیغمبر برای ترور ابوسفیان، ترور رئیس یهودیان خیبر، ۲۹۲ صلح
 حدیبیه، ۲۹۳ حوکث به سوی مکه، ۲۹۴ غافلگیر شدن قریش، مذاکره با محمد، ۲۹۶ بیعت
 رضوان (شجره)، ۲۹۸ ورود سهیل بن عمرو نماینده قریش، ۲۹۹ مخالفت عمر با
 قرارداد، ۲۹۹ عقد قرارداد با سهیل بن عمرو، ۳۰۰ سرگذشت ابوحنبله فرزند سهیل بن
 عمرو، ۳۰۱ مسلمانان یاعی، ۳۰۲ ابوبصیر رهبر مسلمانان آزاد، ۳۰۳ حرمت شراب، ۳۰۶
 نامه به سران جهان، ۳۰۷ مقدمات کار، نامه به هرقل، خسروپرویز، مقوقس و هلال، ۳۰۸
 غزوه خیبر، ۳۱۱ ائتلاف یهود و غطفان، پیشدستی محمد، آغاز جنگ، ۳۱۱ علی، پرچمدار
 محمد، ۳۱۶ گرسنگی و سختی کار مسلمانان، فتح خیبر، ۳۱۸ رینب زن سلام بن مشکم
 پیغمبر را مسموم می‌کند، ۳۲۰ ازدواج پیغمبر با صفیه دختر حیی بن اخطب، ۳۲۱ غزوه
 وادی القری، ۳۲۱ پاسخ هراکلیوس، ۳۲۲ بازگشت دختر محمد به خانه همسرش، ۳۲۲
 هدایای مقوقس، سیرین صله حسان بن ثابت، ۳۲۲ نخستین منبر، ستون حنانه، ۳۲۲
 سریه‌های بعد از خیبر، ۳۲۳ مأموریت‌های تفتیشی، ۳۲۳ سریه‌های عمر (هوازن)،
 ابوبکر (نجد)، بشیر بن سعد (فدک)، غالب بن عبدالله (میقه)، ۳۲۳ قتل مرداس پس از
 اعلام شهادت به دست اسامه، ۳۲۳ سریه غالب بن عبدالله (بنی عبد)، بشیر بن سعد (یمن)
 و جناب (سرکوبی عینی)، ۳۲۴ به سوی مکه، عمره قضا، ۳۲۴ عزیمت به مکه طبق
 قرارداد حدیبیه، ورود به شهر، ۳۲۴ طواف کعبه، اذان بلال، ۳۲۶ ازدواج با میمونه، ۳۲۸
 سریه ابن ابی‌العوجاء، ۳۳۱ مرگ زینب، ۳۳۱

سال هشتم، ۳۳۱

سریه غالب بن عبدالله، ۳۳۱ نامه به منذر بن ساوی، ۳۳۲ اعزام عمرو و عاص به عمان، ۳۳۲

سریه شجاع بن وهب بر سر بنی عامر، سریه عمرو بن کعب به ذات اطلاق، ۳۳۲ اسلام آوردن عمرو بن عاص، خالد بن ولید و عثمان بن طلحه به روایت واقدی، ۳۳۳ رفتن عمرو بن عاص به دربار نجاشی، ۳۳۳ سریه خبط، ۳۳۵ گرسنگی سپاه ابوعبیده جراح، ۳۳۵ شبیخون عبدالله بن ابی حدرد بر دسته رفاعه بن قیس، ۳۳۶ سریه مؤته، ۳۳۶ برخورد با دشمن خارجی، اسلام و مردم شرقی، قتل سفرای محمد، ۳۳۶ فرماندهی زید بن حارثه، وداع عبدالله بن رواحه، ۳۳۸ شروع جنگ، ۳۴۱ قتل زید و فرماندهی جعفر، قتل جعفر و فرماندهی عبدالله، قتل عبدالله، ۳۴۱ خالد بن ولید فرمانده سپاه، حبله خالد، عقب‌نشینی پیروزمندانه، ۳۴۳ بازگشت سپاه، نفرت و خشم در مدینه، ۳۴۶ سریه سلاله، ۳۴۶ سریه عمرو عاص برای در هم شکستن توطئه بنی قضاعه، ابوعبیده جراح به کمک می‌رود، ۳۴۷ فتح مکه، ۳۴۸ اوضاع مکه، ۳۴۸ نقض قرارداد حدیبیه، ۳۵۰ وحشت قریش، ورود ابوسفیان به مدینه، ۳۵۳ خیانت حاطب، ۳۵۶ مکه غافلگیر می‌شود، ۳۵۸ تسلیم ابوسفیان، ۳۵۹ تقسیم‌بندی سپاه برای ورود به مکه، کسانی که باید کشته شوند، ۳۶۵ طواف کعبه، ورود به دژ و خون‌خانه، شکستن بت‌ها، ۳۷۰ فرمان عفو عمومی، تأیید حرمت مکه، عفو محکومین به اعدام، ۳۷۱ اسلام ابی قحافه پدر ابوبکر، اهانت عتاب بن اسید و تحمل پیغمبر، ۳۷۸ بیعت با مردان بنی نضیر، گفتگو با هند جگرخواره، ۳۷۹ نگرانی انصار از ماندن پیغمبر در مکه، ۳۸۰ سریه خالد، ۳۸۱ خیانت خالد و خشم پیغمبر، ۳۸۱ مأموریت علی برای جبران کار خالد، ۳۸۳ احرام مأموران برای شکستن بت‌های اطراف، ۳۸۴ غزوه حنین، ۳۸۵ ائتلاف ثقیف و هوازن، ۳۸۶ زید بن صمه جنگجوی پیر و مالک بن عوف قهرمان جوان دشمن، ۳۸۶ خروج محمد با دوازده هزار شمشیرزن، ۳۸۹ شروع جنگ، فرار مسلمانان، ۳۹۱ مقاومت پیغمبر، بازگشت انصار به دفاع از جان محمد، تلاش علی، ۳۹۳ حمله محمد، «نور جنگ برافروخت»، پریشانی سپاه دشمن، حمله علی، تعقیب فراریان، ۳۹۶ ام‌سلیم دختر ملحان، ابوظلحه، ۳۹۷ اعلام محمد: «هر مشرکی راکه یافتید بکشید، جامه و سلاحش از آن قاتل است»، ۳۹۸ اسیران و اموال در تنگه جعرانه، ۴۰۰ در هم شکستن آخرین مقاومت‌های دشمن، ۴۰۰ حصار گرفتن مالک در طائف، ۴۰۱ پیام ابوعامر اشعری افسر رشید محمد، ۴۰۱ مالک بن عوف و تعقیب او توسط زبیر، ۴۰۳ سخن وحی درباره حنین، ۴۰۴ شاعران سپاه، ۴۰۶ محاصره طائف، ۴۱۰ سلمان فارسی و تسلیحات مدرن، ۴۱۰ «این حصارها باید فرو ریزد»، دستور نابودی نخلستان‌ها، ۴۱۱ استقامت طائف، ناامیدی پیغمبر، بازگشت بی‌ثمر، ۴۱۳ در تنگه جعرانه، ۴۱۵ نمایندگان هوازن، آزادی اسیران، ۴۱۵ مخالفت با تصمیم پیغمبر، ۴۱۷ خواهر پیغمبر، ۴۱۸ مالک بن عوف، ۴۱۹ تقسیم فیء، ۴۲۱ بخشش‌های بی‌دریغ پیغمبر، اختلاف و ناخشنودی سپاهیان، ۴۲۱ اعتراض انصار، ۴۲۵ عمره و بازگشت، ۴۲۷

یادداشت ناشر چاپ حاضر

نشر سپیده‌باوران خرسند است که در ادامه مسیر تجدید چاپ سلسله آثار مرحوم دکتر علی شریعتی، اینک کتاب مهم اسلام‌شناسی (مشهد) را منتشر می‌کند. اهمیت و ارزش آثار ایشان ایجاب می‌کند که این سلسله را با پیراستگی و کیفیتی که شایسته این آثار است به چاپ رسانیم. در واقع انگیزه اصلی ما در انتشار دوباره این کتاب‌ها نیز همین است. به همین سبب کوشیده‌ایم که هم معتبرترین و کم‌غلط‌ترین چاپ‌های این کتاب‌ها را مرجع کار خود قرار دهیم و هم بیشترین دقت ممکن را در کار داشته باشیم.

مبنای چاپ حاضر اسلام‌شناسی، آن نسخه از این کتاب است که زیر نظر «دفتر تدوین و تنظیم مجموعه آثار معلم شهید دکتر علی شریعتی» تدوین شده و با عنوان اسلام‌شناسی (درس‌های دانشگاه مشهد) در ۷۱۲ صفحه در چاپخانه طوس مشهد چاپ شده است. تاریخ چاپ این کتاب درج نشده است، ولی شماره ثبت آن در اداره کل فرهنگ و هنر خراسان، «۹۲ - ۱۰/۱۱/۴۷» است. البته کتاب اسلام‌شناسی پس از آن هم به وسیله ناشران مختلف به چاپ‌های متعدد رسیده

است، ولی غالباً بدون دقت و مراقبتی که لازمه این کار است.

از این روی ما در چاپ حاضر به همان نسخه اصلی و معتبر این کتاب تکیه کردیم، با تلاشی ویژه در نمونه‌خوانی و ویرایش فنی اثر. البته این ویرایش صرفاً به رسم الخط، نقطه‌گذاری، پاراگراف‌بندی و در مواردی اندک، ذکر کلماتی در قلاب (با قید در پانوشت) محدود شده است.

گفتنی است که در بازخوانی‌های چندباره اثر به وسیله گروه ویراستاری، در متن مرجع ما نیز خطاهایی یافت شد که باید اصلاح می‌شد. در کتاب حاضر در مواردی که خطا محرز و شکل اصلی کلمه روشن بوده است، متن اصلاح شده است (با تذکر در پانویس) و در مواردی که محرز نبوده، فقط حدس و گمان ویراستاران در پانویس آمده است. پانویس‌هایی که افزوده این چاپ است با قید «و.س.» (ویراستاران پیچیده‌باوران) و با علامت * مشخص شده است.

کار دیگر در ویرایش این کتاب، اعراب‌گذاری، درج نشانی و ترجمه آیات و احادیث و رفع مشکلات آن‌ها بوده است. می‌دانیم که این کتاب حاصل درس‌های شفاهی مرحوم دکتر شریعتی بوده و با تسلطی شگرف بر قرآن کریم، از آیات بسیاری به عنوان شاهد بحث استفاده کرده است. با این وصف بعضی اختلاف‌های جزئی در متن آیات رخ داده است و نیز در مواردی افتادگی بخشی از آیه یا حتی اتصال دو آیه از دو سوره مختلف به همدیگر به چشم می‌خورد. در مواردی نیز شماره آیه و حتی گاه نام سوره اشتباه درج شده است، نظیر ذکر سوره «احزاب» به جای «اعراف» در نشانی یک آیه، که علت آن شباهت این دو کلمه در دستخط مؤلف بوده است. ما به علت اهمیت این موضوع، ضمن اعراب‌گذاری و ترجمه همه آیات، تک‌تک آن‌ها را با متن قرآن مقابله کردیم و همه این خطاهای جزئی را رفع کردیم. مواردی را که قابل ذکر به نظر می‌آمد، در قلاب یا در پاورقی و با قید (و.س.) یادآوری کردیم. ولی از یادآوری موارد بسیار جزئی در گذشتیم.